

מהר"ם שיק

מסכת ברכות

פרק ראשון

שייך רק צדיני התורה שאנו מחוייבין לעשות כפי שנראה ואין לדיין אלא מה שענינו רואות והקב"ה מסכים על דו, משא"כ צדצרים שהם בחקירת הטבע. ובבר האריך הרמב"ן בפ' בראשית בקרא וירא אלקים וכו', ושם כתב על פסוק ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, שרמזו למה שיהיה לאחר נתינת צדיק, ורמזו לתנועת הגלגל על כל פני הארץ ועשרים וארבע שעות שכל רגע מהם בוקר וערב, והיינו כדעת חכמי אוה"ע הנ"ל אבל עד יום הרביעי שנתלו המאורות צדיק השמים והיה אור בוקר ולילה, איכא למימר שהיה על אופן שנכנס האור בעוצי הרקיע ויאל בצוקר. ועל ענין זה אפשר שתיקנו הנוסחא ההוא, דהקב"ה פתח בכל יום, היינו מאי שהיה אז בתחילת הבריאה שנקרא במליצה ההוא דלחות שערי מזרח, וקאי כל הענין הכל על אור הראשון. ולבאר יותר נראה לי דהרי נאמר בקרא [תהלים קי"ט] לעולם ה' דברך ניצב בשמים, דמזה ילפינן דכשם שברא הקב"ה עולמו להשפיע הברכה והטובה לצדיקו, לעולם כשברא אותו היום הוא משפיע כמו שהשפיע אז, וא"כ כשם שצדצרים ימי בראשית השפיע הקב"ה אורו בכל יום ויום להאיר אל יושבי תבל, כך הקב"ה מחדש בטובו בכל יום מעשה בראשית, והוא השפעת האור כפותח בכל יום שערי הרקיע להאיר על הארץ, כן נראה לי להסביר.

ובגוף הדבר כבר קשה על הנוסח הנ"ל בספר הברית מאמר ד' שני המאורות פרק כ', וביאר שדרך המשורר לניקוט מליצה לפי המדומה לבני אדם, עיי"ש. ועכ"פ צ"ס שלנו אינו מוכרע לא לכאן ולא לכאן, וצריכין אנו לחוש אם יש נפ"מ לדינא לחומר היוצא מב' הספרות, ולכך לענין מים שלנו חששו לדיעה ההוא, ורש"י ותוס' נקטו בלשונם הדבר לפי דעת חכמי ישראל שהיו אז, ואע"ג שעתה

דף ב' ע"ב. תוס' ד"ה דילמא ביאת אורו הוא וכו'. דילמא ביאת אורו הוא דהיינו תחלתה של שקיעת החמה והוא תחלת הבנסתה ברקיע. מה שהעיר על דברי תוס' בברכות דף ב' ע"ב ד"ה דלמא, וברש"י בפסחים דף ז"ג ע"ב ד"ה מעלות השחר ועוד בכמה דוכתי כתב דהחמה נכנסת בעוצי הרקיע, וזה נגד הסכמת הגמרא בפסחים דף ז"ד ע"ב שאמר רבי נראין דצריהם מדצרינו שהחמה נכנסת בלילה תחת הקרקע, והיכא דאמרינן נראין כתבו תוס' בעירובין דף מ"ו ע"ב ד"ה ר"א וכו' שמורין כן. וכ"כ הרא"ש בפ' כל שעה [סי' ל'] והטור וצ"י באו"ח סימן תנ"ה בשם ר"א ממין דהחמה מהלכת תחת הארץ בלילה, ולכך אין לשין אלא במים שלנו. ויותר חימה על נוסח הלשון שתיקנו בזמירות לשבת הפותח בכל יום דלחות שערי מזרח וצוקע חלוני רקיע מוציא חמה ממקומה ולבנה ממכון שבתה ומאיר לעולם כולו, דמשמע כמ"ד דנכנס בעוצי הרקיע, עכ"ל.

והנה לפי הנראה לי, דהצדצרים דלא קבלו חכו"ל מהלממ"ס אלא שאמרו כן לפי סברתן, וצדצרים שאינו מקובל ואין לו שורש בתורתנו אלא עפ"י החקירה והנסיון קשה להכריע, וכמה פעמים הכריעו חכמים עפ"י השכל שהדבר הוא כך, והדור הבאים אחריהם השכילו יותר צדצרים זה וחלקו על הדיעה הראשונה, וכל דבר שמסכימים עליו עפ"י הנסיון א"א להחליט הדבר אלא עפ"י הרוב, וכן הוא בזה דאמר רבי שנראין דברי חכמי אומות העולם, אבל לא הכריע בהחלט, כי צדצרים כזה שמציאין רק ראיות א"א להחליט לגמרי. ובאמת בהרמב"ם בספר המורה הגירסא שחכמי ישראל חזרו מדצריהם, ועכ"פ לפי הגירסא שלנו לא אמר רבי אלא נראין, ואין זה ענין למ"ש תוס' שם בעירובין דנראין היינו הסכמה, דזה

הסכימו המחקרים וגם נראה כן בעין וביסיון שהחמה נכנסת ללילה מחמת לארץ, מ"מ נקטו בזמירות הנ"ל לפי המדומה. ואני מפרש לשון הנוסחא הפותח בכל יום דלתות שערי מזרח וזקע בכל יום שערי מזרח וכו', ומרמז על המדרש שהביאו התוס' בחולין דף מ' ד"ה הא וכו' שהמלאכים מנהיגים את החמה בהשגחת השי"ת, ועל זה רמז הפותח בכל יום דלתות שערי מזרח וזקע חלוצי רקיע וכו'. [שו"ת אה"ע ז' סי' ד']

דף ג' ע"ב. דאמר רב אחא בר ביזנא א"ר שמעון חסידא בנור היה תלוי למעלה מטשתו של דוד ובין שהגיע חצות לילה בא רוח צפונית ונושבת בו ומנגן מאליו וכו'. דברי המאמר הנ"ל נריכין ביאור גדול, וכבר עמדו המפרשים בזה.

[הגדה] מצינו בכמה מקומות דהדורות שבא מהם ושיבאו ממנו, הם מכונים בשם 'מיטתו', כמו שנאמר [בראשית מ"ו ל"א] "וישתחו ישראל על ראש המיטה" — על שהיתה מיטתו שלימה שלא נמצא פסול בזרעו [ספרי ואתחנן ל"א]. ומצינו בכמה מקומות שמדת הדין מכונה בשם לילה [זוהר שמות י"ח ז'], והיום הוא רחמים [שם ויקרא כ"ז א']. בשעה שמדת הדין שולט נריכים אנו לזכויות שלא ישלוט ח"ו הדין על האדם, וחצות הלילה מכונה בשם הדין הקשה, דתחלת הלילה עדיין יש מלא ניצויות מהיום שעבר, ואחר חצות מתחיל הניצויות מיום הבא שהשמש מתקרב לבא, אבל בחצות הוא החושך בחזק ולכן הוא בחצינת תוקף הדין. וא"כ אפשר לומר שהוא משל, אם לא נוחית ולא נילך בדרכי אבותינו שאין יראתם ונדקתם פועלת עלינו, וכן מעלת הדור התיקון אין פועל עלינו, זה הזמן הוא דוגמת חצות, שהאזות שהיה ושהיה אין מועלת לה, ועי"ז יהיה חלילה תוקף הדין, אבל אפילו באותו העת עדיין נשאר לנו אחיזה ע"י הנשמה הקדושה, שהיא חלק חלקי וגורמת רחמים וחסד מאת ה' ית'.

וזוה אפשר כוונת מאמר הנ"ל, דוד המלך היה נעים וזמירות ישראל, והיה מהלל ומשבח לה' ית' בזמירות שירות ותשבחות. ועיקר שמחתו היתה בעבודת ה', שידע שיש עמו זכות אבותינו הקדושים

וזכות רבים עמו, וגם שמח צמה שמיועד לעולם התיקון. ודוד עבדי נשיא עליהם לעולם [יחזקאל ל"ז כ"ה] ומשיח — בן דוד יהיה [סוכה נ"ב ע"א]. וזה אפשר כוונת חז"ל "כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד", דהיינו שהכינור שהוא משל על השמחה "היה תלוי", היינו שעיקר שמחתו היתה על מיטתו, היינו ששם לנגד עיניו הדורות שבא מהם והדורות שיבאו ממנו, ואצ"ל ישי היה מארבע שמותו בעטיו של נחש — שלא היה לו שום חטא [שבת נ"ה ע"ב]. ועל זה היה לבו צמח צה'. "כיון שהגיע חצות לילה" היינו שהחזיק עצמו שאין הולך בעקבי אבותיו וא"כ אין לו זכות שלהם, והוא כמו חצות לילה שהוא תוקף הדין, ונפל עצבות עליו ואז אין רוח הקודש שורה עליו [מדרש תהלים כ"ד], אז "נשכ בו רוח צפונית" היינו הנשמה הקדושה הצפונה באדם שהוא מדבק את האדם לבוראו, וזאת שמח אותו. "מיד קם ממטתו ואמר שירות ותשבחות עד עלות השחר". וכן אמר הכתוב בישעיה [ס"א י'] שוש אשיש צה' תגל נפשי באלקי, היינו ש"אשיש צה'" שהוא רחמים, ואף "באלקי תגל נפשי" אף שהוא דין, אבל כיון שנפשי היא חלק חלקי ממעל היא שמחתי וגילתי. ובמעלותיה ישלח לנו ה' הגואל במהרה בימינו, לב טהור ברא לנו חלקים ורוח נכון חדש בקרבינו, ובא לציון גואל במהרה בימינו. [דרשות רבינו דרוש ו']

עוד שם. חז"ל אמרו [ברכות ג' ע"ב] כינור היה תלוי למעלה ממיטתו של דוד כיון שהגיע לחצות לילה היה מנשכ בו רוח צפונית והתחיל מנגן מאליו וקם דוד המלך ואמר שירות ותשבחות. ואם אמנם המאמר גם כפשוטו, מ"מ מה שהביאו וסדרו חז"ל בש"ס נראה שמרמז בו עוד דברים, וכבר כתבתי במקום אחר [עי' דרוש ו' ודרוש ל"ז]. וכעת נראה לי שמרמז כאן ללמדנו נחמה ותקוה, ונראה דהנה השי"ת יעד לנו ע"י נביאיו שיגאל אותנו והשיב את שבותנו. אמנם כשאנו רואים מעמד דורנו, אז פחד נופל עלינו איך נוכל לקוות לגאולה, אם הדור שרו למהוי ספריא כחזינא כדאייתא בסוף סוטה [מ"ט ע"א], ועמא דארעא הולכין ומתדלדלין [שם ע"ב]. אמנם הגלות הוא בכפליים אחד גלות הגוף וכל עניני

עוד שם. ועוד יצואר ג"כ דברי הש"ס ברכות ג' ע"ב [כנור ה' תלוי למעלה ממטתו של דוד המלך ע"ה, וכיון שהגיע חצות לילה נשבה בו רוח כפנית והי' הכנור מנגן מאליו, מיד עמד ועסק בשירות וכתשבות]. ולכאורה דברי הש"ס צריכין ביאור היטב, כי מאי נפקותא יש אם עמד דוד המלך ע"ה ע"י שהי' מעוררו הכנור או ע"י שלית, הלא לא בא להודיענו אלא מוסר השכל שכל אחד ילמד ממנו לעשות כך, כי אע"פ שהי' מלך אעפ"כ קם בחצי הלילה כמאמר הכתוב [תהלים קי"ט ס"ב] חצות לילה אקום וגו', ומה נ"מ אם הי' ע"י הכנור או ע"י השלית.

וגר"א דהנה ידוע שהמטה הוא בית מנוס לאדם בעת צר לו, ר"ל הוא נופל תיכף על המטה, וע"כ מובן שהמטה נקרא ע"ש נערו של אדם וכמאמר הכתוב [תהלים מ"א ד'] "על ערש דוי". וג"כ נבין מקודם מהו תכליתו של הכנור, הענין הוא כך, דהנה בכנור יש הרבה קולות מעורבים משונים זה מזה לא ראוי זה כראוי זה, זה יש בו קול אחד עב ביותר, ויש בו אשר דק ממנו מעט, ויש אשר הוא הדק היטב היטב, וע"י התערובות הקולות הללו ביחד משמיעים קול ערב ונחמד, והוא ענין הכלי שיר.

ודצות לילה אז הוא החושך בהתגברות גדול מאוד כנודע, ואז הוא חושך יותר מחשכו של לילה. והנה האדם כשרואה שאז הוא חושך מאוד הוא סובר שמאז ואילך יהי' חושך יותר לפי דעתו ולפי ראות עינו, ואינו מקוה שיהי' אור, אבל באמת אינו כך שאדרבה מחצות ואילך מתגבר היום, ומתחיל להאיר מעט מעט עד שמתחיל אור היום ואח"כ הוא נן החמה כסדר שהעולם נוהג בחסדי השי"ת, כי הוא צורא ומנהיג וכו', נמצא שאינו כמי שסובר האדם אלא אדרבה הוא להיפך.

בך הוא הענין ג"כ כאן עם דוד המלך ע"ה, שדוד המלך ע"ה הי' לו כל ימיו יסורין והי' נרדף משונאיו ולא הי' לו מנוחה, אפילו בשעה שהי' מלך

עוה"ו, וכמו שאומרים במוסף יום הכיפורים לאחר העבודה שכל עיני עוה"ו נשתנו". והגלות הוא גלות הנפש, שעל ידי הגלות חוללה תפארת התורה והמצוות, ואין אמתו יודע עד מה, לא נביא ולא רוח הקודש, כל הרוחניות כפונה. וכשנשים זה על לבנו זה עצמו יעורר בנו הנחמה, אילו היה רק גלות הגוף היה קשה הגאולה, אבל כיון שגאולת התורה והאמונה ורוח הקודש תלוי בזה אי אפשר שיעזוב ה' זה, וכמו שאמר דוד המלך ע"ה [תהלים קט"ו א'] לא לנו ה' לא לנו — כי לשמן תן כבוד על חסדך ועל אמתך.

וזוה איכא למימר, דוד המלך ע"ה כששם נגד עיניו התמוטטות ישראל ומלכות בית דוד "היה כנור תלוי למעלה ממטתו", והוא בדאגה וזה לשון "מטתו"², והגלות מכונה בשם לילה [כמ"ש תרגום יונתן עה"פ איכה ב' י"ט קומי רוני בלילה]. וזה שאמר כנור היה תלוי על מטתו, אבל "כשהגיע לחצות לילה" וחסה הגלות בב' בחינות, הגוף — וגלות הרוחני תורה ואמונה ורוח הקודש, ושורה עוד יותר בגלות מהגוף, אז "נשב רוח כפנית", שרוח הקודש וחלק הרוחני זה נשב בו, שזה על כרחך ישוב, ואז התחיל מנגן מאליו וקם ואמר שירה. וכעין זה אמרו בקידושין ל"א ע"כ דדרש אבימי מזמור לאסף אלקים באו גוים בנחלתך וגו' [תהלים ע"ט א'], עיי"ש בתוס' [ד"ה איסתייעא מילתא] בשם המדרש [תדבא"ר פרק ל'] משל לשפחה אחת וכו' [ונפל כדה לבאר וכו' עד שצאת שפחת המלך לשאוב ובידה כלי של זהב ונפל אותו כלי שם, התחילה הראשונה לשורר ואמרה וכו' עכשיו מי שיוציא אותו של זהב יוציא כדי עמו, כך בני קרח שהיו בלועים כשראו] שטבעו בארץ שעריה [איכה ב' ט' אמרו שירה]. ומי שעמיד להעלות את אלו השערים הוא עתיד להעלות אותנו, רק עלינו החיוז להקדים ולקרב הגאולה במעשינו, להתחזק בתורה ובמצוות. וה' ירחם על עמו מכל צרות, וישלח רפואה על כל חולי ישראל, ויעתר ה' לארץ. ויצוא לציון גואל במהרה צימנו, אמן. [דרשות

רבינו דרוש קי"ח]

ב. עפ"י תהלים ו' ז': "יגעתי באנחותי וגו' מטתי בדמעתי".
ג. בדרוש ו' כתב רבינו שהכינור הוא המשל על שמחה. וכאז נראה הכוונה שהשמחה היתה למעלה רחוקה ממטתו.

א. ראה שם בפייט המתחיל כי בעונותינו וגו' תכפו עלינו צרות. ואח"כ בפייט המתחיל ומשחרב בית מקדשנו, תנות צרות לא נוכל.

ג"כ הי' לו כמה וכמה נרות משאול ואבשלום כנודע לכל המעיין בם' שמאכל א' וב' כמה נרות שעברו עליו, ולפעמים היו מתגברין עליו הנרות כל כך עד שכמעט הי' יכול לומר נואש, לפי שכל האנשים היו רואין שאין לו רפואה כמ"ש [תהלים ג' ג'] רבים אומרים לנפשי אין ישועתה וגו'.

והוא הענין, כמו חלות לילה שאז הוא חושך מאוד כמו שזכרנו שסוברין העולם שהי' עוד חושך יותר ויותר, אבל באמת הוא אינו כן כנ"ל, כי טח עינינו מראות ולבנו מהבין כי השי"ת הוא טוב לכל ורחמיו על כל מעשיו ומאמו לא תלא הרעות, וכל רעה שמביא פעמים על האדם יש בו ג"כ תערוכות טוב, אבל רק לפי קוצר שכל האדם נראה לו שהוא רעה לגמרי, כמאמרם ז"ל [שבת י"ג ע"ב] "שטתה אינו מרגיש", אבל באמת יש בו ג"כ טוב, כמו ענין הכנור שזכרנו לעיל שיש בו תערוכות הרבה קולות. אבל דוד המלך ע"ה הי' יודע את כל זה האמת והי' מבין הכל על מכוננו, אפילו בשעה שהי' נרות מתגברין עליו מאד אעפ"כ לא הי' מייאש עצמו מן הרחמים, כי ידע בצירור שזה הרע הוא מעורב בטוב וזה מצוא להטוב והוא כפרוזדור לפני הטרקלין.

וא"ל הם דברי הש"ס בביאור היטב, "כנור הי' תלוי למעלה ממטתו של דוד", ר"ל כי המטה נקרא ע"ש הנרות כנ"ל, פי' אלל כל הנרות שהי' לו הי' יודע שזה מעורב ג"כ בטובה, והי' אללו כענין הכנור שזכרנו שהוא מעורב בקולות [וכל קול לעצמו אין בו מן הנעימות ורק בהתאחדם בכלל אחרים הם ערבים לשומעיהם], "וכיון שהגיע חלות לילה" היינו שנתגברו הנרות מאוד מאוד כמו חלות שאז החושך בהתגברות מאוד כנ"ל, "נשבה צו' רוח צפונית" — "צו' דייקא, היינו דוד עצמו, רוח הקדושה הצפון בקרבו [נשבה צו] התעוררות והתחיל מנגן מאליו, ר"ל הי' מחשב בעצמו שהאל הטוב הוא טוב לכל ומאמו לא תלא הרעות כנ"ל, ובוודאי יהי' לו טובה על ידי כך, "מיד עמד ועסק בשירות ותשבחות".

[דרשות רבינו דרוש צ"ח]

עוד יש, ונלע"ד כוונת הגמ' בדרך מליצה, דהנה שלשה דברים יכולים לעורר את האדם לילך בדרכי ה'.

א. אם ישים על לבו ולנגד עיניו את משפחתו, דהיינו את אביו ואת אביו אביו שכולם היו נדיקים והלכו בדרך הישר לפני ה', ואיך לא יתבייש לרוע ראשו נגדם ולהטות מן הדרך שהלכו בה אבותיו ואבות אבותיו. וכן אני מפרש מה שאמר יעקב לבניו בפ' ויחי [מ"ט ב'] הקבלו ושמעו בני יעקב ושמעו אל ישראל אביכם, דהיינו גם בשביל זה צריכים אתם לשמוע בקול ה' משום שישראל הוא אביכם. זה חדא שמעורר את האדם ליראת ה', וכמו שמצינו ג"כ ביוסף שע"י שדמות דיוקנו של יעקב אביו נראה לו ניצל מאשת פוטיפר [סוטה ל"ו ע"ב] והכונה ג"כ כהג"ל שע"י שבאה לנגד עיניו תמונת אביו היה מתבייש עצמו לחטא.

ב. אם ישים אדם על לבו דורות שיצאו אחריו, דהיינו בניו ובני בניו שאפשר שילכו בדרכי ה' ויהיו נדיקים גמורים, ואז יתביישו ויחפרו אם יאמר אדם להם שאביהם או אביו אביהם לא הלך בדרך הישר, וזה יהי' לו גנאי גדול, כי האדם רוצה להיות עטרת לבניו ולא להיות גנאי להם. ואם ישים על לבו כל זה בודאי יתעורר עצמו לילך גם הוא בדרך שהלכו אבותיו, ובדרך שעתידיים לילך בניו למען לא יהיה להם לגנאי. וזה הוא הערה גדולה יותר מן הראשונה, כי ידוע שיותר נכמרו רחמי אב על בנו משירחם בן על אביו. והנה בניו של אדם מכונים בשם מטתו, וכמו שנאמר [בראשית מ"ז ל"א] וישתחו ישראל על ראש המטה ופי' רש"י ז"ל שהיתה מטתו שלמה ולא היה פסול בזרעו.

ג. ראוי לעורר את האדם לעשות הטוב והישר בלא התעוררות לא מאבותיו ולא מבניו כי אם מאליו, דהיינו מעצמו של אדם ממה שנתן ה' נשמה הטורה חלק אלקי ממעל לגוף האדם שהוא עפר מן האדמה, והקב"ה בודאי משמר תורתו והא קיי"ל [ברכות כ"ח ע"א] "מעלין בקודש ולא מורידין", אללא על כרחך שנתן הנשמה באלים כדי שע"י הנשמה יתקדש גם הגוף, שאם הנשמה מנחת את תאות הגוף ממילא מתקדש הגוף, וגם הנשמה מתעלה מאד במאד ע"י שקדשה גם את הגוף. וכמו שקיי"ל [סנהדרין ז"ג ע"א] "גדולים נדיקים יותר ממלאכי שרת", והיינו משום שנשמת נדיקים מקדשים גם גופם ולא כן

שקודם חזות הוא קודם שהגיע האדם לחצי ימיו ואז עדיין אדוק בדרכי אבותיו, ולאחר חזות לילה דהיינו אחר חצי ימיו בעוה"ז האדם מתדבק במעשה בניו. וצ"ן כך וכך דהיינו בחצי ימיו שעדיין לא התדבק במעשה בניו, ועדיין אינו זוכר כלל על צאצאיו שיצאו מירכו, וממילא אין לו התעוררות זה שיחשוב שבניו יתציישו אם יגידו להם דרכיו הרעים, כי לא עלה על דעתו עוד דרכי בניו וגם על מעשה אבות אינו נזכר עוד, וממילא אין לו התעוררות משלשלת היוחסין שלו כי כבר פנה דעתו מהם בימים אלו שהם חצי ימי אדם, והיינו בצחינת חצי לילה דהיינו חצי עוה"ז. ואז אין לו התעוררות [גדולה] יותר מהתעוררות השלישי שכתבתי, דהיינו התעוררות נשמתו שלא יורידה מקדושה ונמלא גורם להקב"ה שעובר על תורתו הקדושה שזוהתה לנו מעלין בקודש ולא מורידין. וזה הוא שנקרא חשבון הנפש, דהיינו הנפש תתן דין וחשבון על מפעליה אם נתעלה בקדושה או לא, וזה מעורר את האדם תמיד לעבודת ה' בין בימי נעוריו בין בימי זקנתו בין בחצי ימיו.

וזו נראה כונת הגמ' שהתחלנו בה "כנור היה תלוי למעלה ממטתו של דוד" והיינו בדרך מליצה, שכנור היינו דבר שמעורר את האדם כמו שמעורר שיר כנור את הגוף, ומצינו ג"כ שמעוררת לעבודת ה' שנאמר [מ"ב ג' ט"ו] ויהי כנגן המנגן ותהי עליו רוח ה', והיינו שגם לדוד היה דבר שיעורר אותו לאהבת ה'. "והיתה תלוי" למעלה ממטתו, דהיינו קודם התעוררות מטתו דהיינו בניו ונכדיו שהם מכונים בשם מטה, וקודם שבא עת זה והיינו קודם ממש בזמן קטן, וממילא כבר עבר הזמן שמעורר את האדם ע"י דרכי אבות והיה צריך להתעוררות נשמתו, וזה שאמרו "וכיון שהגיע חזות הלילה", דהיינו חצי ימיו של אדם "נשכ בו רוח צפונית" דהיינו רוח הצפון באדם, ר"ל נשמתו של דוד היתה נושבת והיתה מעוררת אותו, והתחיל לומר שירות ותשבחות מאליו כאלו לא סייע לו הגוף כלל, ואח"כ קם על רגליו ועסק בתורה. [אבות פ"א מ"ו]

דף ד' ע"ב. אמר רבי אלעזר א"ר אבינא בל האומר תהלה לדוד בבל יום שלש פעמים מובטח לו שהוא בן עוה"ב. אמרתי לפרש

במלאכים. וממילא לא הוה ירידה מקדושה במה שה' נותן הנשמה בגוף, ואדרבה מעלה. וכל זה אם האדם הולך בדרך הישר, אבל אם אינו הולך בדרך הישר אז ממילא היתה להנשמה ירידה, וממילא גרם איש הזה לה' שעבר כביכול על תורתו שזוהתה מעלין בקודש ולא מורידין. ולכן הוה זה התעוררות גדולה לאדם לעבוד את ה' כדי שהקב"ה יהיה יכול לקיים תורתו. וזה התעוררות הג' הוה גדול יותר מכל הב' דלעיל, שאף אם לא ירחם אדם לא על אבותיו ולא על בניו מ"מ על עצמו בודאי רחם ירחם, ולכן ירחם על נשמתו שלא תהי' לה ירידה חלילה.

ובזה אני מפרש הקרא צפ' בראשית [ב' ו'] וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה, ואמרתי הכונה עפ"י הג"ל, דעל כרחק לא נתן הקב"ה הנשמה בתוך הגוף אלא רק לעבוד את ה' שאם לא כן הוה לה ירידה, וזה שאמר "וייצר ה' אלקים את האדם עפר מן האדמה" דהיינו שהוא רק גוף מלא גשמיות ואפי"ה "ויפח באפיו נשמת רוח חיים" וקשה על זה הא מעלין בקודש ולא מורידין, ועל כן אמר "ויהי האדם לנפש חיה" שעל כן נתן ה' הנשמה באדם שע"י הנשמה יהי גם "האדם" דהיינו הגוף "לנפש חיה" שהי' כהנפש קדוש, ועי"ז לא הוה ירידה אלא אדרבה יהיה מעלה גדולה וזה הוה התעוררות נאה לעבודת ה'.

והנה הלילה הוא כנוי לעוה"ז [חגיגה י"ב ע"ב], שכל העוה"ז הוא חושך ענן וערפל, ורק לעתיד לבא יהי אור ולכן הוה יום כנוי לעוה"ב, כי בעוה"ב יהי אור לכל הנדיקים. והנה חצי שנותיו של אדם אדוק בדרכי אבותיו וזוכר מעשה אבות ולוקח סימן על דרכיו, ואח"כ מעט מעט נשכח ממנו דרכי אבותיו כי בניו נתגדלו על דרכיו ואוחזים כל אחד דרכם, ולכן יעוזב איש אביו ואמו וידבק בבניו ודרכיהם המה לו לעינים, והרבה פעמים אנו רואים שהאבות נדיקים וצניהם רשעים וברוב הימים גם האבות לומדים מעשה צניהם, וכן להיפך לפעמים הצנים הולכים בדרך ישר יותר מן האבות וברוב הימים לומדים האבות דרך ישר מצניהם. וזה יש לכנות בשם קודם חזות לילה ולאחר חזות לילה,

פירוש מאמר הגמרא [ברכות ד' ע"ב] "כל האומר תהלה לדוד ג' פעמים בכל יום מוצטח שהוא בן עוה"ב". ונ"ל דהנה הבטחון היא מדה גדולה, ושורש מידות רבות המביאים אל השלמות. שאם יצטח זה, לא ישיג גבול האדם ולא יגזול ולא יעשוק ולא יחמוד דבר של זולתו. וגם יעשה רצון הצורא לקיים המצוות, ויקח לו זמן לקצוע עמים לתורה וליך לבית הכנסת להתפלל כיון שבוטח זה. אמנם מדת הבטחון צריך שיקדם לו ג' בחינות, כמ"ש החובות הלצבות בשער הבטחון [פ' א-ב] — היינו "היכולת" ו"הרצון", שנדע שצרכנו לעשות הטובה, שכבר פעל ועשה כמה טובות עמנו, ונדע שחפץ בתועלתנו, אבל צריך לזה גם שיהיה לזה יכולת לעשות דבר זה, אשר אנכי רוצה שיעשה לי דבר הזה. וגם זה אינו די, שלפעמים אפילו אם יש לו ב' המעלות, בכל זאת הוא תועה מדרך השכל ואינו מבין הדרך הטוב לתועלתנו, ומאד חוסר ידיעתו אי אפשר לצטח בו, אלא [אם בוטחים בו גם בבחינת "הידיעה" שהוא היודע מה הוא טוב, ולכן] צריך לזה כל ג' הדברים.

וג' בחינות אלו צוודאי אינם נמצאים בשום אדם רק אצל הקב"ה, כאמרו [תהלים קמ"ו ג' — ה'] אל תבטחו בנדיבים אשרי שאל יעקב בעזרו, וכפירוש הבינה לעתים [חלק א' דרוש א'] שהקב"ה היכולת צידו ורצונו ג"כ להטיב לנו "והידיעה" לית אחר פנוי מניה כלל. ולזאת אמר הקרא [תהלים ס"ב ע'] בטחו בו בכל עת ולו לצד יאות הבטחון, מגדל עוז שם ה' בו ירוץ צדיק ונשגב [משלי י"ח י'].

ואלו שלשה דברים מצוירים בפרק "תהלה לדוד" [תהלים קמ"ה ג' — י"ג], ולגדולתו אין חקר [הוא הידיעה], טוב ה' לכל וגו' [הוא הרצון], מלכותך מלכות כל עולמים וגו' [הוא היכולת], — המורים לנו היכולת והרצון והידיעה. והמזמור הזה הוא מסוגל להשריש בלבונו הבטחון, שהוא פותח ידיו ומשציע לכל מי בחסדו הגדול ונותן לחמם בעתו. וע"י מדת הבטחון צוודאי נשיג מדרגות גדולות, ולא נשא לבצונו לדברים אשר אין בהם חפץ, ונהי' נקיי כפיים ובני לבב. "והאלף בית" כינו חז"ל [שבת ק"ד ע"א] בלשון שדרשו "אלף בינה גמול דלים" וכו'.

וה"ש בגמרא [ברכות ד' ע"ב], "כל האומר תהלה לדוד בכל יום שלש פעמים מוצטח לו שהוא בן העולם הבא", בלשון הקודש מצינו תיבת 'פעם' בלשון הרגשה כמו "ותפעם רוחו" [בראשית מ"א ח'], שהרוח שבקרבנו מקשקש ומעוררו לשום דבר. וה"ש שבוודאי "האומר תהלה לדוד ג' פעמים", היינו שמקשקש ברוחו שמעוררו לטוב להשריש בלבו מידת הבטחון [ע"י ג' יסודות]. והדבר הגדול ההוא אית ביה חרתי, "אלף בית" — שמעוררו לעשות [כל] החיובים שבין אדם למקום, וגם "פוחח את ידיך", שמעוררו למידת הבטחון, היינו החיובים שבין אדם למקום, ועי"ז צוודאי ישמור וקיים כל דברי התורה הזאת, וטוב לשמים ולבריות, והיה מוצטח שהוא בן העוה"ב.

ויפדה אמרו ז"ל [ברכות שם] שבאשרי לית ביה תיבת נו"ן, משום דאית זה מפלה שנאמר [עמוס ה' ב'] נפלה לא תוסיף קום בתולת ישראל, והמלינו צמערצא [ברכות שם] "נפלה, ולא תוסיף" [לנפול עוד], ואח"כ — "קום בתולת ישראל". והיינו כי כן דרך הבטחון, לא יכונה נפילה לבעל הבטחון, כי לעולם הוא מוצטח גם בעת הנפלה. ולכן לא נאמר נו"ן בתהלה לדוד. כנאמר בהפטרה שלנו, ביום ההוא אקים את סוכת דוד הנופלת וגדרתי את פרציה והריסותיו אקים וצניתי כימי עולם [עמוס ט' י"א]. — יואל ה' אלקים ויבנה ערי יהודה וירושלים, ובא לציון גואל צמחרה צימינו, אמן.

[דרשות רבינו דרוש ק']

דף ה' ע"א. אמר ר' שמעון בן לקיש כל העוסק בתורה יסורין בדיילין הימנו שנאמר ובני רשף יגביהו עוף. ואחרי אשר צרכנו תכליתנו והדברים המצטלין התכלית, צריכין אנו לצרר דברים המועילים ומקרבין התכלית והחיבור בין העולמות. ונראה שעל זה כווננו רז"ל בברכות דף ה' [ע"א] ללמדנו ב' דברים המועילים לזה, אמרו שם "כל העוסק בתורה יסורין צדיילין ממנו שנאמר [איוב ה' ז'] "וצני רשף יגביהו עוף", ואין רשף אלא יסורין שנאמר [דברים ל"ב כ"ו] "מזי רעב ולחומי רשף", ואין עוף אלא תורה שנאמר [משלי כ"ג ה'] "התעייף עניך בו ואיננו", וצריך ביאור. ונראה כיון שבארנו

אלא שהיצר מצטלו מקריאת שמע ולכך נריך שוב לתורה והיא המדבקה ומחברת האדם רק זה, שמלמדו ומשכילו שרק זה תכליתו ועוה"ז הבלי ולכך [זהו שדרשו חז"ל] "אין עוף אלא תורה" והיא המנרף. וכן אפשר לפרש [תהלים י"ח ל"א] האל תמים דרכו אמרת ה' נרופה, היא מנרפתו בעוה"ז ולעולם העליון.

ולכך ג"כ אמר שם במשלי כ"ג [ד'-ה'] אל תיגע להעשיר מבינתך חדל, והיינו ממשל האות, ואמר התעייף עיניך זו, והיינו לפי כוונת חז"ל התורה נקראת תעייף שהיא מגבהת האדם ומביאו לעוף בשמים, או משום שהיא כפולה ומכופלת ו'עף' לשון כפול ומכופל, וע"ז אמר שאם תראה ותלמד "התעייף" אז תראה כי ואינו והוא הבלי, כי עשה יעשה לו כנפים קאי לפי פירוש חז"ל על התורה, וכיון שהתורה היא הגורם הדביקות אין נריך ליסורין. וזה שאמר "העוסק בתורה יסורין בדלין ממנו", שהתורה מלמדת אותו ומדבקה אותו תחת יסורין. ואפשר שזה כוונת הקרא סוף כי תצא [דברים כ"ט ח'] ושמתם את דברי הבריה וגו' למען תשכילו וגו', שע"י הבריה התוכחה תלמדו לבטל יסורין. וזה ג"כ אמרו "אמרת ה' נרופה מגן הוא לכל החוסים בו", כנ"ל. [דרשות רבינו דרוש ט"ז]

דף ה' ע"ב. ר' אליעזר חלש על לגביה ר' יוחנן וכו'. ובברכות דף ה' ע"ב אמרו, "ר' אליעזר חלש ועל ר' יוחנן לבקר אותו וכו', ואמרו שם שראה ר' יוחנן שזכה ר' אליעזר ואמר לו למה אתה זוכה וכו', אל"ל על הא שופרא דבלי בעפרא קא זכינא, אל"ל על דא ודאי קא זכינא וזכו תרוייהו", ופירש"י שופרא זה בית המקדש, וקשה מה ענין בית המקדש להם. ונראה כוונתו ע"ד שפירש השל"ה [ע"י ח"צ מס' תענית סוף דרוש לפ' מסעין] על [איכה ה' ט"ז] נפלה עטרת ראשינו אוי נא לנו כי חטאנו, בזמן שצית המקדש קיים אדם חוטא ומקריב קרבן ומתכפר לו, ואם צא לצית המקדש להתפלל הקב"ה שומע תפלתו, אבל בזמן החורבן שאין לנו בית המקדש וקרבתו ואין לנו מי

שהרדיפה אחר התאוות הוא המצטל הדיכוק והחיבור לעולם העליון וגם לתחתון, אל"כ ממנה נשמע צהיף, שהמתרחק מן התאוה ומכיר את שפלות עולם התחתון, ושהוא רק פרודור ליכנס לטרקלין, חיילים יגבר לחצר ואיש את רעהו יעזורו וגם יגביה למעלה.

ועל דרך זה אפשר לפרש המדרש [שמו"ר נ"א ח'] הוצא צהיפי יהודה דרוש יו"ד [אות א'] "אמר הקב"ה לישראל בשעה שעשיתם את העגל הכעסתם אותי ב'אלה' אלהיך, ועכשיו שעשיתם את המשכן ב'אלה' אני מתרצה לכם, הוי 'אלה' פקודי המשכן, אמר הקב"ה בעולם הזה ב'אלה' נתרצתי לכם וגם לעתיד כן שנאמר [ישעי' מ"ט י"ב] "אלה מנפון יבואו" וגו' ואומר [ישעי' ס' ח'] "מי אלה כעב תעופינה וכיונים אל ארובותיהם". והיינו דכל הנחמות מה שיעד ה' לנו בכולם עדיין נשאר לנו התרעומת, אם לא נודע לנו שהגלות והיסורין והעוני לטוב לנו, שע"ז הכרנו מדריגת העולם הזה ולא היינו להוטים אחרי בולמוס התאוה, אדרבה ע"ז היינו מגביהים עצמינו למעלה. וידוע העב והענן מגביהים למעלה לא מרצונו, אלא ע"י הדוחק שהאוויר מדחיקו למעלה שהאוויר גם וכדל ממנו, וכך מדריגת ישראל ע"י הדחק יגביה למעלה. ועוד ע"ז יתגברו חיילים, וע"י שפון להם טובס יבואו ויתחברו וגם ירצו להם גרים. וזה כוונת המדרש ש"באלה נתרצה" ופייס ה' לנו, שע"י הצפון והגלות יתחברו אלה באלה, ועוד שע"ז "כעב תעופינה", שע"י הדחק יגביהו למעלה, וזה פיוס ונחמה.

אמנם יש דבר יותר המדבק אותנו, לימוד התורה, שע"ז מכירים חולשות העוה"ז ומגביהים למעלה. וגם איש את רעהו יעזורו, שת"ח מרבים שלום בעולם [ברכות ס"ד ע"א], שכיון שהורה ממעט התאוה כמו שאמרו חז"ל [קדושין ל' ע"ב] "משכהו לביהמ"ד". וזה ג"כ שאמרו שם [ברכות ה' ע"א] ש"הקורא קריאת שמע מזיקין בדלין הימנו", כיון שמוסר נפשו לה' ומקבל עליו עול מלכות שמים, וכמו שאמרו שם "אם פגע בך יצר הרע יקרא קריאת שמע", כיון שמורא שמים עליו אין למזיקין כח עליו,

[שבת נ"ה ע"א], ואילו כשצית המקדש הי' קיים הי' מביא קרבן ונתכפר והי' ניצל מהיסורין, ועל זה בני "על האי שופרא דבלי בעפרא" זה בית המקדש — ועל חטאיו. וע"ז שפיר אמר ר' יוחנן שעל זה וודאי יש לבכות, ומועיל בכייה כזו, שע"י בכיה נתכפר לאדם, והיינו "וודאי" — קא בכינא.

ובזה מובן ג"כ גמרא "קשה סילוקן של צדיקים". בודאי בחורבן בית המקדש יש לנו הפסד דאין לנו מקום להביא קרבנות לכפר על עוונותינו, וכן נמי מיתת הצדיקים המגינים על הדור ומתפללים. והעולם נדון ע"פ רובא [קידושין מ' ע"ב], וא"כ יש הפסד גדול ממייתת הצדיקים שהם מכריעים את כל העולם לכף זכות ומביאין טובה לעולם. וא"כ יש הפסד כפול מסילוקן, אחד שאין מי שיגן עלינו ולהתפלל עלינו, והשנית שמפסידין ההכרעות של צדיקים לכף זכות, ולכך אמר "קשה סילוקן של צדיקים יותר משריפת בית אלקינו". [דרשות רבינו

דרוש קל"ו]

דף ו' ע"א. ומגין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה ששכינה עמו שנאמר וכו' תרי מכתבן מלייהו בספר הזכרונות חד לא מכתבן

מליה בספר הזכרונות. הנה דברי הגמרא לריכס ביאור, ואמרתי שגם אם אחד עוסק בתורה ומשיג האמת לאמיתו אז בודאי אפילו חד נמי נכתבין מליו כבי תרי, ורק אם אינו משיג האמת וטועה לפעמים אז לא נכתבין מליו, אבל אם שניים יושבים ועוסקים בתורה והאחד מקשה וחזירו מתוך לו אפילו היה רק מלים בעלמא דהיינו שאינו לאמיתו של תורה כי לא איכפת לן צדין כלל אם קושייתו מתורץ בתירוצו זה או באחרת, מ"מ נכתבים מליהם כיון שהאחד העמיד את חזירו על האמת, ואם שיש כמה תירוצים על קושיא זו, מ"מ הלא לזה המקשה ניחא בזה התירוצו וממילא העמידו חזירו על האמת, וא"כ שפיר אמרו תרי נכתבין מליהו, דהיינו אף שהם רק מלין בעלמא ואין התירוצו הזה אמת מ"מ נכתבין כיון שבא חזירו עי"ז להאמת. אבל חד "מליו" דהיינו מה שאינו אמת לא נכתב. וזה ג"כ כוונת הפסוק שהביאו שם גם במשנה פ"ג דאבות [מ"ו] אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו [מלאכי ג' ט"ז] דהיינו אם מדברים איש אל רעהו

שיכפר בעדינו, אזי הקצ"ה לוקח הצדיק לכפרה על הדור. וזה שאמר "נפלה עטרת ראשינו" דהיינו בית המקדש "אוי נא לנו כי חטאנו" שאין לנו מה שיכפר וצריך ח"ו נטילת הצדיק. וזה איכא למימר דזה הי' כוונת ר' אליעזר שהיה לו יסורין כדאיחא התם, וככה על שאין לנו בית המקדש שיכפר עלינו, ואין לנו מקום לנוס שם לשפוך שיחנו לפני ה'. וזה שאמר "על האי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא", שע"י בית המקדש מכופר לאדם ונעשו מעשיו נעים, דהיינו 'שופרא'.

וגם אנו ראוי לנו להתאונן על מיתת צדיקים מהאי טעמא, שהם מכפרים לעולם ומתפללים עליהם ופועלים להטיב מעמדם, כקול השופר המזמיר כל הגזירות. אמנם תכלית ההספד לשום נגד עיינו חשיבות מעשה הצדיקים, להתאונן לילך בדרכיהם לעשות כמעשיהם ולגדל צנינו לחורה ומצות. וחכמינו ז"ל [ברכות ו' ע"ב] אפשר שכוונו לזה שאמרו "אגרא דהספדא דלויי", היינו להגביר עצמו למדרגתם, ודלויי לשון הגבהה, ולשוב בתשובה, בזה מגביר עצמו, שתשובה גבוה ממדרגת צדיקים.

[דרשות רבינו דרוש קל"ד]

עוד שם. אחז"ל [איכ"ר א' ל"ז] קשה סילוקן של צדיקים יותר משריפת בית אלקינו וכו'. נראה לבאר עפ"י מה שאמרו בגמרא בפ"ק דברכות [ה' ע"ב] דר' אליעזר חלש אלו ר' יוחנן לבקרו, חזי דהוי כבי א"ל מה קא בכית משום תורה דלא מפשית וכו', אחד המרצה ואחד הממעט וכו', א"ל על האי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא, א"ל על הא וודאי קא בכינא, וכי תרואי. וצ"ב מאי "על האי שופרא", ופירש רש"י על בית המקדש. ונראה ליישב עפ"י דברי השל"ה הקדוש [ח"צ מס' תענית סוף דרוש לפ' מסעין], דפירש על הקרא [איכה ה' ט"ז] נפלה עטרת ראשינו אוי נא לנו כי חטאנו, וביאר הפירוש, כל זמן שצית המקדש קיים אם אדם הי' חוטא מביא קרבן ונתכפר לו, וממילא לא באו עליו יסורין, אבל כשצית המקדש חרב אמר כי "נפלה עטרת ראשינו", היינו שחרב בית המקדש, א"כ אוי לנו כי חטאנו, כי במה יתכפר לנו אם חטאנו. וזה נראה ג"כ כוונת ר' אליעזר הנ"ל, דכבי על חטאיו ש"אין יסורין בלא עון"

"אלקי אברהם", וכמו שאמר לו השי"ת [בראשית י"ז ז'] להיות לך לאלקים ולזרעך אחריו. זה גם כן סימן ואות אהבה, וכמו שכתב בעקרים מאמר ג' פרק ל"ה שאי אפשר לאהוב ב' דברים כאחד באהבה שלימה עיי"ש, ולזה נריך לדיבוק וקישור הזה שיהי' רק אומה אחת בעולם שהיא מיוחדת לה'. ולזאת אמרו [בברכות] שם דתפילין דמרי עלמא כתיב זהו [דברי הימים א'. י"ז כ"א] ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ וגו'. [דרשות רבינו דרוש ט"ו]

תוס' ד"ה חד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות וכו'. בדאמרינן וכל מעשיך בספר נכתבין. ונראה לבאר באלה הדברים בעזה"י, הנה לימוד התורה עיקרה היא צרכים, כל העוסק בתורה צד צד דעתו מטפשת אמרו חז"ל [ברכות ס"ג ע"ב], כי ע"י הולאת הדברים צפה מתעורר השכל להצין הדברים על אמתתם, כמ"ש חז"ל ברכות דף ו' [ע"א] מנין לשנים שיושבים ועוסקים בתורה ששכינה עמהם שנאמר [מלאכי ג' ט"ז] אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע, ומנין שאפילו אחד שיושב ועוסק בתורה השכינה עמו שנאמר [שמות כ' כ"א] בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך, ופריך וכי מאחר דאפילו בחד תרי מיצטיל, תרי מכתבי מילייהו בספר הזכרונות חד לא מכתבן מליה בספר הזכרונות. והקשו התוס' שם ד"ה חד, והא אמרו [אבות פ"ב מ"א] "כל מעשיך בספר נכתבין" כל שכן דהטובה, ותירצו מה שתירצו.

ונראה לפרש בס"ד, דהנה אחד שלומד תורה הבא תי דברי חז"ל "דעתו מטפשת", אבל שנים שלומדים אחד מקשה ואחד מפרק עד דמתוך פלפולים יבואו אל דבר האמת, ואז גם הדברים שעד כה דברו אף שלא היה רק פלפול בעלמא ולא דברך האמת, אעפ"כ כיון שע"י זה באו לכוון האמת גם

שהיה להו תרי, אז תמיד צין שהוא אמת או לא יקשיב ה' וישמע ויכתב בספר זכרון לפניו. [אבות פ"א מ"ד]

א"ר אבין בר רב אדא א"ר יצחק מנין שהקב"ה מניח תפילין שנאמר וכו'. והנה הדיבוק הזה והקישור שנתקשר הקב"ה לייחד שמו רק על יוצאי חלצי אברהם, היא מעלה גדולה וחשיבות. וזה שרמזו חכמינו ז"ל פ"ק בברכות [ו' ע"א] שהקב"ה מניח תפילין, ואמרו שם מנין שהקב"ה מניח תפילין שנאמר [ישעיה ס"ב ח'] נשבע ה' בימינו וזכרנו עוזו, ואין עוז אלא תפילין שנאמר [תהלים כ"ט י"א] ה' עוז לעמו יתן וגו' ואינו מובן. ועפ"י הנ"ל נראה, הנה כשם שתפילין שלנו הם אות על שאנו משועבדים לה' יראים ואוהבים אותו כאלו קשורים ודבוקים זה, וכמו שכתב המושקאטי בדרוש ל"א הוצא באפיקי יהודה דרוש יו"ד [אות י"ח], ולקמן דרוש ח', לאחד ולקשר זה' וליהרג עליו ולא יעבור על מצותיו, ולמסור נפשו וגופו עליו, כך הברית אשר כרת ה' עמנו להיות לנו לאלקים, ואפילו אם ירנו הדורות הרשעים לעבור בריתו כמו שאמרו בימי יחזקאל [כ' ל"ב-ל"ג] נהי' ככל הגוים, ונאמר חי ה' אם לא ביד חזקה אמלך עליכם וגו'.

והיינו למשל שמניח הקב"ה תפילין, כמו שהתפילין שלנו הם להתעוררות ושלל ישכח אהבת ה' ועבודתו, ככה הקב"ה אפילו אם יבוא עת שראוי לפי מעשה בני ישראל להשכיח זכרם, אבל הברית אשר כרת ה' עם אבותינו מקיים זכרונם, וכנאמר "אם לא ביד חזקה אמלך עליכם". ולולא תפילין האלו והקישור והדיבוק הזה באמת כבר הי' נשכח זכר ישראל, וע"ז שפיר אמרו "אין עוז אלא תפילין", ורק זאת הוא עוזנו ומשגבנו, והיינו זרוע עוזו [של הקב"ה שמוך ביד חזקה]. וזה הוא הנכלל בשם

הלב מן המוח, שמהם הרוח החיוני אליו יובל, כדברי גאלינו"ס וכו'. ואם ישר וכשר דרך הרופאים ליישב מושב הצומחת בכבד, יש לנו רמז גם כן אל התאחדות הזה בשני הרצועות, שהאחת תלויה בצד ימין עד כנגד מקומה של הכבד, והאחת מצד שמאל מקום נטייתו של הלב וכו'. לזה אמר והיו הדברים וגו', להורות ההתאחדות בהנהגת עצמו ראוי הוא להשימו על הלב, אבל צריך ג"כ שתתאחד אצל הנהגת ביתך, וז"א ושנתם לבניך וגו', גם אצל הנהגת המדינה וכו'. עכ"ל.

ה. וזה חלק מלשונו שם: והנחת תפילין רומז על תקן קשור ג' חלקי הנפש [צומחת, חיונית, שכלית], והתאחדם אל העבודה האלקית. כי של ראש מונחת על המוח, להורות על שיעבודו לבורא נפשו המשכלת וכו'. והקשר מאחרי הגולגולת על מקום הזכר וכו'. ושל יד כנגד הלב, להורות על שיעבודו לבורא גם הצומחת והחיונית, שהלב נושאם לדעת הפילוסופים. ולהורות על התאחדות שלשתן, משלשים הרצועות לחבר הכחות השפלות אל העליון. כי כו' ימצאו שני עצביז מגיעו אל

בכל תפילה ותפילה יש לה מקומות מיוחדים, ואנחנו מנווים לקבוע מקום לתפילתנו, ר"ל בכל הטובות הזמניות לקבוע מקום, לבקש עליהם לשם שמים, ואז הקב"ה "מקומו של עולם" [ב"ר ס"ח ט'], ר"ל שהוא נושא של כל העולם וטובותיו, אם עושים ונהנים מהם לשמו. וע"ז אמרו "כל הקובע מקום לתפילתו", ר"ל לסימן דבר הנ"ל שאם שהתפילות שונים זה מזה כולם מכוונים רק נגד המקום האחד, ולכן מתפלל במקום אחד "ואלקי אברהם בעזרו", שאברהם קבע מקום לתפילתו. [דרשות רבינו דרוש ט"ו]

עוד שם. הנה האדם עומד להתפלל לפני הקב"ה לבקש פרנסה ושאר צרכים, והנה פעמים הוא רק לו שמציאין אותו לידי עזירה. ואני מפרש בזה מה שאמרו חכמינו ז"ל [ברכות ו' ע"ב] "הקובע מקום לתפילתו אלוקי אברהם בעזרו שנאמר [בראשית י"ט כ"ז] וישכם אברהם צוקר אל המקום אשר עמד שם [ואין עמידה אלא תפילה שנאמר (תהלים ק"ו ל') ויעמוד פנחס ויפלל]", — ולפי הנ"ל אמרתי הכוונה כשאדם יעמוד להתפלל על דברים הצרכים צריך שישים לנגד פניו אולי לא יהי' טוב לו או לבניו, ולכן צריך שיכוון להתפלל שאם יודע הקב"ה שהוא טוב לו יעשה הקב"ה בקשתו, ואם ח"ו לא יהי' טוב לו או לבניו אזי לא יעשה לו הקב"ה בקשתו. וכך הי' תפילת אברהם אבינו ע"ה שביקש על סדום להצילו, היינו שסבר שעי"ז יהי' כבוד שמים כמו שאמר [שם י"ח כ"ה] חלילה לך מעשות כדבר הזה, אבל אם באמת כולם רשעים אדרבה יש כבוד שמים כשיצערם ואדרבה אז לא ביקש [להצילם]. והנה "קובע מקום" היינו מקומו של מקום, שתפילתו רק שיהי' רק לטוב לו [יתברך], אזי "אלוקי אברהם בעזרו" כנאמר "אל המקום אשר עמד שם" דהיינו על מקומו של מקום, כך צריך שיהי' התפילה לכבוד שמים שיעזור לו הקב"ה שיהי' בזה כבוד שמים. [דרשות רבינו דרוש מ"א]

עוד שם. ונ"ל לפרש בע"ה, דהנה אמרו חכמינו ז"ל [ברכות ו' ע"ב] "הקובע מקום לתפילתו אלקי אברהם בעזרו", ועוד אריכות שם בגמ'. וצריך טעם מה הוא מעלתו. — וגרסה לפרש בעו"ה, דהנה קבלה צדינו שמקום אבן השתי' הוא

זאת למנוה יחשב ובספר הזכרון יכתבון, משא"כ אחד אם לומד תורה שאינו מפלפל, אם בא לידי האמת אז נכתבין דבריו, משא"כ אם אינו רק פלפול של הבל לא נכתב מיליה, אמר מילי בעלמא נינהו שאינו רק דברים בעלמא ולא שיעשו איזה רושם.

וז"ש תרי מכתבי מילייהו, והיינו אף מה שלא היה בדרך האמת, כיון דדברים הללו הביאו אותם לבא אל האמת גם זאת בספר הזכרונות נכתב, משא"כ חד לא מיכתב מיליה היינו מה שהוא רק בעלמא זה לא נכתב, אבל מה דהוי מעשה זה ודאי "כל מעשיך בספר נכתבין". ומיושב קושית התוס'. ובה מובן היטב ההמשך דמציא הש"ס הקרא "אז 'נדברו' יראי ה' איש אל רעהו ויקשב ה' וישמע — ויכתב בספר זכרון" אף מה דלא הוי רק דברים בעלמא, ושפיר מציא הטעם לזה "ולחושבי שמו — החושב לעשות מנוה ונאנס ולא עשה מעלה עליו הכתוב כאילו עשה" [ברכות שס]. [דרשות רבינו

דרוש ח']

דף ו' ע"ב. אמר רבי חלבו אמר רב הונא כל הקובע מקום לתפילתו אלהי אברהם בעזרו. עוד הוא מנורת התפילה — המקום. שצריך לקבוע מקום, וכדאיתא פ"ק דברכות [דף ו' ע"ב] "אמר רבי חלבו אמר רב הונא כל הקובע מקום לתפילתו אלקי אברהם בעזרו". ועי' שם בעין יעקב בשם הרשב"א שתועלת המקום תפילה שמציא יראה, וגם גורם להתמיד תפילתו. ואפשר שרמז בלשון זה [כל הקובע מקום לתפילתו], דהנה הרבה פעמים אדם מתפלל מה שהוא סבור שהוא טוב לו או כיוצא בו, ובאמת הוא רע לו או לאחרים ואינו ראוי שיקובל תפילתו, ע"כ הטוב הוא שהאדם לא יקבע דבר, אלא יתפלל להקב"ה שהטוב צעיינו יעשה, חזר רמזו "כל הקובע מקום לתפילתו" שקובע הקב"ה שמכונה בשם "מקום" לתפילתו, ר"ל שהטוב צעיינו יעשה "אלקי אברהם יהי' בעזרו".

ויש לפרש, דהנה הטובות המדומות והזמניות הם רבים שונים זה מזה, והם נשואים על נושאים, כל אחד ואחד על נושא אחר, ובתפילת י"ח תפילת "רפאנו" נושאו הוא הגוף והוא מקומו, "ברכת השנים" נושאו השדות והכרמים והם מקומו, וא"כ

ממקום קדוש הנ"ל, וממילא לא יעשה בעניני עולם הזה שלא כרצון הצורא, ולכך "אלקי אברהם בעזרו". ואיכא למימר ג"כ שפיר "אלקי אברהם בעזרו", דהיינו שהאמונה הנ"ל שהכל בא מן התורה ועבודה ומן ה', הוא בעזרו, וממילא יוכל להשיג עי"ז תפלתו ויה' לו הנלמה לטובה. [דרשות רבינו דרוש ק"א]

אמר ר' חלבו אמר רב הונא בל הקובע מקום לתפילתו אלהי אברהם בעזרו. אשר שאלתני [האזכר המופלא ומופלג בתורה ויראה מו"ה שמואל בראך נ"י] על הא דהדין דאכל חייב לשנות מקומו בציהכ"ה, ונראה לך שצריך לשנות חוץ לד' אמות, וכ"כ צפחתי תשובה צו"ד סימן שצ"ג סעיף ב', והביא ראה מדברי המג"א סימן ז' ס"ק ל"ד דהא דיקבע מקום לתפילתו היינו בתוך ד' אמות. והנה בגוף הדין נראה לי ראה ממג"א הנ"ל בהיפוך, שכתב דין הנ"ל על הא דאמרינן שם דגם בציהכ"ה צריך לקבוע מקום, ולא כתב כן על התחלת הסעיף דצריך לקבוע מקום לתפילתו, יעוי"ש.

ובזה נראה לי ראה פשוט, דהא דאמרינן דד' אמות של אדם חשוב כבמקומו היינו דווקא במקום הפקר ולחד מ"ד אפילו ברה"ר, [ב"מ דף י' ע"ב]. גם לענין שבת דאמרינן [בעירובין דף מ"ח ע"א, נ"א ע"א] ציוצא חוץ לתחום יש לו ד' אמות משבו איש תחתיו אל יצא איש ממקומו, היינו דיש לו ד"א, היינו ג"כ ברה"ר, ואם נתנוהו צדיר או בסהר כל המקום המחיצה לדידיה כד' אמות [כדאיחא בעירובין דף מ"א ע"ב], ואפילו למ"ד דגם שם אין לו אלא ד"א משבו איש תחתיו, היינו הכל מדרכן כמ"ש התוס' בעירובין [בשבת דף ז"ב ע"א ד"ה איש תחתיו], דהאדם עד ראשו מרגליו מחזיק ג' אמות ואם פושט ידיו מחזיק ד' אמות, והיינו שבו איש תחתיו דהיינו תחתיו של אדם. וכן לענין מקום נקי מלואה לענין דברי תורה ותפילה דכתיב בקרא והיה מחניך קדוש, ולשון מחנה דנקט היינו תוך ד' אמות, וגם בזה ס"ל לר"ש בן אליעזר בצרכות דף כ"ה [ע"ב] דכל הבית כד' אמות.

ובא"י רבה סימן א' סק"ד הביא בשם השבות יעקב דמפרש דהמרדכי והצ"י ס"ל כן לענין הדין שלא ילך ד' אמות צלי נטילת ידים, דגם

מקום בית המקדש שמשם הושחת העולם [יומא נ"ד ע"ב], דהיינו ששם הוא מקור העולם ומשם נתפשט כל ארצות תבל, וכן השינויים שיש בעולם כולם מקורם משם. וחכמינו ז"ל אמרו [תנחומא קדושים י'] "ששלמה נטע אפילו פלפלין צירושלים אף שפלפלין אינם גדלים רק בארץ כוש, אבל הוא ידע הגידים המתפשטים משם ועליהם נטע פלפלין" ע"ש. ונ"ל להסביר הדבר שלכך התפשט משם כל עניני העולם וכל מיני תבואות וזרעים ילאו משום, משום ששם הוא ג"כ מקור התורה ועבודה, ששם הי' לשכת הגזית שישבו בה סנהדרין, ושם הוא העבודה שעיקר עבודה הוא קרבנות, ומשם נתפשט התורה ועבודה על כל העולם, ולכך ייחד הקב"ה אלו שני הדברים במקום אחד ללמדנו שהכל הוא בזכות התורה ועבודה, שמציון תלא "תורה ודבר ה'" מירושלים [ישעי' ב' ג'], דהיינו התורה ודבר ה' היינו כל עניני עולם הזה הכל מירושלים.

ואני אמרתי לפרש בזה הכתוב [דברים ח' י'] דכתיב ואכלת ושבעת וזרכת את ה' אלוקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך. וקשה הא זה הוי חובת הגוף ונוהג בין בארץ בין בחוץ לארץ, ואיך שייך כאן לומר "על הארץ", והוא דקדוק עמום. וזה יש לומר דזה הפירוש, דמשום שהוא מארץ הקדושה במקום חורה, ועי"ז יש בכל האוכלין ניצויות קדושות. וזה שאמר "ואכלת ושבעת וזרכת", ומלכד זה וזרכת את ה' אלוקיך "על הארץ הטובה" אשר נתן לך, דהיינו שהאוכלין הם ממקום קדוש מקום תורה, כי "אין טוב אלא תורה" [אבות פ"ו מ"ג], שע"ז שיש בו רוחניות הוא נותן כח להנשמה שבה חלויה חיות האדם, שיש לו שפע מארץ ישראל, ועל זה "וזרכת את ה' אלוקיך".

ובמצינו זה עצמו כזה לנו [ברכות ל' ע"א] שנתפלל נגד ירושלים נגד מקום בית המקדש, ללמדנו שמשם נתפשט מקור הברכות ע"י התורה ועבודה שמקורו שם, מי שמתפלל על צרכיו צריך שישם נגד עיניו ולבו שהכל באים משם, ואז אם יבחון זה לא ישתמש בצרכי עולם הזה אלא עפ"י דרכי התורה והמצוות.

והיינו דקאמר הגמ' הנ"ל, שצריך לקבוע מקום לתפלתו, דהיינו שצריך לשים ללבו שהכל בא

ישיבתו, דעיקר שינוי מקום היינו לענין ישיבה. ובספר לשון חכמים ראיתי שהעתיק בשם ס' נוהג כלאן יוסף דב"ק פפ"ד נוהגין שאין מחליפין מקומם רק עם השכנים העומדים אללם, ועכ"פ ראוי להחליף עם אותו שכן שהוא רחוק יותר מארון הקודש ולא לקרוב יותר לשם, עכ"ל. והיינו משום שמקום הקרוב יותר לארון הקודש הוא חשוב יותר, נראה דאין להחליף למקום שהוא חשוב יותר.

ו**באור**ה הי' נ"ל להביא ראיה ממ"ק דף כ"ב סוף ע"ב, דתנן התם בחכם שמת דכולן צריכין לשנות מקומם, היושבין בדרום יושבין בצפון, וא"כ מוכח דצריכין שינוי מצפון לדרום, ומסתמא ביהכ"נ רחב ד' אמות דפחות מד' אמות לא מקרי בית גמור, ובפלוגתא הוא שנויה לענין מוזה, אמנם בש"ע יו"ד סימן שד"מ [סעי' י"ח] לא העתיק כן אללא כתב סתם דכולם משנין מקומן, והוא תימא בעיני אס לשון הגמ' דווקא למה לא העתיקו בש"ע לשון הש"ס.

ו**נראה** לי ליישב, משום דקשה לי מאי יעשו היושבים במערב עם היושבים במזרח, כיון דלמקום החשוב יותר לא מקרי שינוי, ואם יחליפו עם היושבים במזרח או לנדרים הרי יהיו קרובים יותר לארון הקודש, וזה הוי שינוי לעילוי ולא חשיב שינוי, ועל כרחך דהם צריכין לשנות עם שכניהם היושבין ג"כ במערב, וא"כ על כרחך דלשון הגמרא היושבין בצפון יושבין בדרום הוא לאו דווקא, אללא להורות דלא צעין שינוי לגריעותא למקום שהוא קרוב לפתח יותר, ומוזה עצמו משמע דא"ל ג"כ חוץ לד' אמות, דמאי פסקא דהביהכ"נ רחב שמונה אמות, ועכ"פ מלשון המחבר ששינה לשון הגמרא וכתב סתם דצריכין לשנות את מקומם, משמע ג"כ דכל דמשנה את מקומו המיוחד לו סגי, אללא לפי מ"ש בס' נוהג כלאן יוסף הנ"ל לא ישנה למקום הקרוב לארון הקודש יותר, וכן נראה לפי ענ"ד לדינא. [שו"ת

יור"ד סי' שס"ח]

ו**אמר** רבי חלבו אמר רב הונא לעולם יהא אדם זהיר בתפילת המנחה וכו'. ומוזה הטעם יש נמי לפרש הש"ס פ"ק דברכות [ו' ע"ב] דקאמר ר' חלבו אמר רב הונא "לעולם יהי אדם זהיר בתפילת

שם כל הבית נחשב כד' אמות, והא"ר השיג עליו דלא קי"ל כר' שמעון בן אלעזר. ומ"מ האמת דבכמה מקומות מצינו דכל הבית נקרא חד מקום, וכדקי"ל באו"ח סימן קע"ח לענין שינוי מקום דכל שמוקף מחיצות לא מקרי שינוי מקום, והיכא דרואה את מקומו אפילו אינו מוקף לא מקרי שינוי מקום. ובסוף פ' שלשה שאכלו [דף נ' ע"א] אמרינן חבורה שרואין זה את זה מצטרפין והיינו לענין מקום, אבל היכא דצעין קביעות מקום, או היכא דכתיב מקומו, דהיינו מקום הקבוע לו ממש כדאמרינן גבי כיבוד אב שלא ישב על מקומו.

וזוה הוא הטעם שעל תחילת הסעיף דאמר שם דיקבע מקום לתפלתו לא כתב המג"א דסגי בתוך ד' אמות, דמסתמא בביהכ"כ האידנא די' לכל אחד מקום קבוע, וצעין שיהיה התפילה במקום המיוחד לו ממש, וכן מוכח מסיום לשון המג"א דמסיים דא"א לנמנעם והיינו במקום שאין מקומות מיוחדים, אבל אצלנו בביהכ"נ כל מקום מיוחד ומסויים כפ"ע. וזהו דאמרינן בסימן ק"ב דלא ישב בד"א של אדם המתפלל, דחק עצמו בהגהות יד אפרים במג"א ס"ק ד' שאצלנו שמקום כל אחד מיוחד כפ"ע למה לא חשיב כמו אס ישב כבר דאמרינן דהשני בא בגבולו, עיי"ש. ולי נראה להסביר דהטעם הוא משום דכתיב הנה חונה מלאך ה' סביב ליראיו, וחניה כבר כתבנו שהוא שיעור ד' אמות, ואיך ישב במקום חניית מלאך ה', דבוודאי מחזיקין המתפלל לירא ה', ולכן דווקא אס ישב כבר מותר. וע"כ נראה לי דלענין אבל דצעין שישנה את מקומו היינו מקום קביעותו המיוחד לו לתפלתו, וא"כ אצלנו בביהכ"נ כל שישנה מקומו המיוחד לו סגי.

ו**נראה** לי עוד ראיה מהא דקי"ל באו"ח סימן תקנ"ט דכת"ב אין צריך לשנות מקומו, וכתב הגאון ר' אלי ווילנא ז"ל בפירושו דהנה אבל בשבת שניה משנה מקומו ובראשונה הוא מתאצל, וכיון דת"ב הוי כשבת ראשונה אינו צריך לשנות מקומו. והוא גופיה תקשה אס היה צריך לשנות מקומו ד' אמות מנ"ל דכת"ב אינו צריך לשנות, בשלמא באבל אינו יוצא לביהכ"נ משא"כ בת"ב, וע"כ כיון דצריך לישב ע"ג קרקע הרי כבר שינה מקום